

УДК 159.955-057.8 : 34.08

*М. Б. Цип'ящук**викладач кафедри державно-правових дисциплін
(Національний університет "Острозька академія")*

ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ ЮРИСТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Попри безспірну значимість юридичної професії в житті майже кожної людини досить багато її важливих аспектів, в тому числі і психологічних, лишаються поза увагою дослідників.

Так, відомо, що ефективність дій юриста та якісна реалізація ним своїх професійних обов'язків прямо залежить від його вміння стратегічно та оперативно мислити, швидко та точно реагувати в критичних ситуаціях, розмежовувати суттєве від другорядного тощо. При цьому, такі показники однаково вагомі в будь-якій сфері юридичної практики: від кримінально-правової до адміністративно-управлінської. Наприклад, О. Н. Леонт'єв дотримується думки, що мислення, зокрема практичне, є не лише засобом, але й умовою виконання практичної діяльності [1].

Тим не менше, досі в наукових працях з юридичної психології професійному мисленню юристів не приділено належної уваги. І, якщо деякі дослідники висвітлювали окремі питання мислення та поведінки працівників судових та правоохоронних органів (Р. Г. Мігорян, О. В. Тимченко, Л. С. Криворучко), їх професійної адаптації (А. П. Москаленко, Д. О. Кобзін, В. О. Соболева) то психологічні особливості діяльності юристів в сферах корпоративного, господарського, чи, скажімо,

сімейного права не досліджені взагалі. При цьому, на сучасному ринку юридичних послуг переважає саме цивільно-правовий напрямок юриспруденції.

Насамперед пояснимо термін "мислення" та виділимо його базові характеристики, особливості.

Перш за все мислення є процесом опосередкованого і узагальненого відображення дійсності під час або внаслідок її аналізу і синтезу [2, с. 199]. Таким чином процес мислення розмежовують від процесів зовнішньої людської діяльності, яка спрямована на перетворення предметів матеріального світу. Разом з тим, сама мислительна діяльність інтеріоризована, що на думку О.М. Леонтєва є переходом зовнішніх за своєю формою процесів із зовнішніми, речовими предметами в процеси, які протікають на розумовому рівні, на рівні свідомості [1, с. 95]. На думку багатьох дослідників внутрішня психічна діяльність походить від зовнішньої, практичної діяльності.

Як вбачається з вищенаведеного, поряд з терміном власне "мислення" вживається мислительна діяльність. Також, часто в науковій літературі можна зустріти й інші терміни, що застосовуються або взаємозамінно для "мислення", або тісно асоціюються з ним. Наприклад: мислительна діяльність, інтелект, розум, мудрість, професійне мислення тощо.

Коротко розглянемо кожне з названих понять.

Грунтовне дослідження і акумулювання попередніх напрацювань науковців щодо концепцій розгляду мислительної діяльності проведене в праці І.Д. Пасічника "Психологія поетапного формування операційних структур систематизації". Опираючись на системний підхід О.М. Леонтєва, дедуктивний метод П. Я. Гальперіна щодо вивчення процесу формування розумових дій та наукові позиції деяких інших психологів-

дослідників, Пасічник І. Д. приходять до наступного висновку: мислительна діяльність є певною складною "системою єдності мети, засобу та результату, отриманого в процесі" [3, с. 4], оснований на предметності та певній мотивації щодо вчинення послідовності мислительних дій і є усвідомленою.

Мислительна діяльність має власну будову, динаміку, типи та форми і виконує функцію предметної орієнтації індивіда в світі. Тому, ми розуміємо мислення як основний компонент мислительної діяльності, а саму мислительну діяльність як визначену послідовність дій, алгоритм завершений результатом.

Розробники одного з комплексних тестів на визначення рівня практичного мислення дорослих М. К. Акімова, В. Т. Козлова та Н. А. Ференс наводять досить ґрунтовну характеристику наукового онтогенезу понять "інтелект" (зокрема "практичний інтелект") та "мудрість" на основі дослідницьких позицій закордонних та пострадянських дослідників. [4]. Питаннями дослідження інтелекту займалися такі закордонні психологи як Ж. Піаже (який зумів виділити функції та стадії розвитку інтелекту), Д. Векслер, Р. Амтхауер, Р. Стренберг, Дж. Гілфорд, Д. Айзенберг та багато інших. Хоча подекуди їхні точки зору не співпадали, але всі вони намагалися знайти ключові показники та параметри інтелекту, виміряти його, розділивши на загальний, соціальний та практичний інтелект людини. В цілому можна зробити висновок, що інтелект найчастіше вживався як здатність мислити в певних ситуаціях в процесі життєдіяльності особистості. Часто за допомогою інтелекту намагаються охарактеризувати стан розвитку мислення, мислительної діяльності. Зокрема, слідуючи психометричним вимірам В. Келера Л. С. Виготський намагався застосовувати поняття інтелекту (практичного інтелекту) для

характеристики мислення дітей в ранньому віці. Важливим є те, що для вивчення цієї категорії дослідник застосовував системний підхід, розглядаючи його в спектрі інших психічних функцій людини [5, т. 4]. С. Л. Рубінштейн зазначав, що попри єдиний інтелект, яким володіє людина, він включає в себе теоретичне та практичне мислення, що, в свою чергу, знову ж таки свідчить про єдність цих понять [6]. Зрештою, О. Н. Леонтьєв також розділяв мислення на практичне (практичний інтелект) та теоретичне мислення [цит. за 4, с. 12], хоча його емпіричні методи та підхід до вивчення цих категорій відрізнявся від попередників. Саме конкретні типи задач, які постають перед людиною і визначають, який саме тип мислення буде задіяний. На думку М. Й. Варія, мислення є засобом реалізації інтелекту [7, с. 276]. Обґрунтованою є позиція Ж. Піаже згідно якої розвиток інтелекту передуює розвиткові мислення індивіда чи оволодіння мовою. Один із перших виявів інтелектуальної активності дитини полягає у простежуванні майбутніх результатів руху (як елементарні форми пересування) [цит. за 7, с. 379]. Тобто, інтелект є генетично обумовленим, в той час як мислення людини розвивається в процесі життєдіяльності. Звісно, це не означає, що інтелект людини лишається однаковим протягом всього її життя. Інтелектуальні здібності також розвиваються в пізнавальній, в тому числі й мислительній діяльності індивіда.

Поняттю "мудрість" характерне дещо відмінне інтерпретування в психологічній науці. Очевидно, це пов'язано з тим, що ця категорія виникла в контексті розвитку філософських вчень і завжди пов'язувалася з певним соціальним статусом людини, її особистим досвідом, вмінням давати слушні та розсудливі поради тощо. На основі існуючих трактувань в психології також сформувався чимало позицій щодо розуміння мудрості

саме як психологічної категорії. Найповніше такі позиції висвітлені в праці С. Холлідей та М. Чендлер "Мудрість: дослідження здібностей дорослих" (*Holliday S., Chandler M., Wisdom: explorations in adult competence*) Одні вчені вважають мудрість формою адаптивного інтелекту або ж певною рефлексивною здатністю людського інтелекту [цит. за 8, с. 21], інші пояснюють мудрість як когнітивну здатність. Наприклад А. Клейтон вказує на схожість мудрості з інтелектом за типом, але не за формою, оскільки перша застосовується не для вирішення конкретних проблем чи висунення концепцій, а швидше як каталізатор ефективності індивідуальних дій особи, як здатність осмислено приймати практичні самостійні рішення в проблемних ситуаціях.

Таким чином, мудрість є швидше якістю мислення або його виміром, але ні в якому разі не замінює його за змістом. Мудрість неможлива без мислення, так само як і рівень мислення забезпечується розвитком такої людської когнітивної якості як мудрість.

Професійне мислення досліджується як світовими так і вітчизняними психологами порівняно недавно. Серед науковців чий праці спрямовані на вивчення саме професійного мислення можна назвати Д. Завалишину, О. Каргіна, Є. А. Клімова, А. К. Макарову, Н. Пов'якель, Д. Кавтарадзе та інших. Погляди цих дослідників також містять чимало розбіжностей в залежності від акцентів та сфер проявів професійного мислення, якими вони керуються при його вивченні. Тим не менше, спільною і однозначною є позиція щодо практичної спрямованості, конкретності професійного мислення і безперечної його дії безпосередньо в процесі здійснення професійної діяльності, вирішення конкретних практичних задач, проблем тощо. Очевидно, що для професійного мислення притаманні ті ж якості, властивості та функції, що і для мислення в цілому, проте професійне

▪ Професійне мислення юристів: теоретичні основи дослідження / М. Б. Цип'яшук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2011. – № 2(4) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11tmbtod.pdf>.

мислення має свою особливу специфіку, умови та рівні розвитку, специфічні фактори впливу, які формуються саме в процесі професійної діяльності.

Підсумовуючи вищенаведене можна стверджувати наступне: мислительна діяльність забезпечує послідовну, предметно скеровану дію мислення; інтелект є засобом мислення і реалізується в ньому, в той час як мудрість є однією з когнітивних характеристик мислення, а професійне мислення є його особливою формою, рівнем, який співвідноситься із повсякденним мисленням людини так само як і повсякденна діяльність співвідноситься із професійною. Нижче подано орієнтовну схему взаємозв'язку цих категорій.

Як зарубіжні так і вітчизняні дослідники вказують на те, що мислення має певну структуру або рівні. Залежно від того, що береться за інваріант характеристики мислення, його диференціюють залежно від предмету: наочно образне, наочно-дійове та словесно-логічне (М. Й. Варій, Я. В. Крушельницька, І. М. Біла); по відношенню до таких психометричних

▪ Професійне мислення юристів: теоретичні основи дослідження / М. Б. Цип'яшук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2011. – № 2(4) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11tmbtod.pdf>.

показників як часова тривалість, структурність та рівень перебігу, тобто – усвідомленість чи неусвідомленість мислення: інтуїтивне та аналітичне (Я. А. Понамарьов, Л. Л. Гурова); по відношенню до типу виконуваних задач (А. Валлон, Б. М. Теплов та інші); характеристики видів діяльності (В. Н. Пушкін, Т. В. Кудрявцев, В. А. Моляко, П. М. Якобсон); ще один поділ мислення на продуктивне та репродуктивне базується на "ступені новизни, яку одержуємо в процесі мислинневої діяльності продукту щодо знань об'єкта" [З. І. Калмикова, цит. за 7, с. 365]. Однією з найбільш обґрунтованих є позиція щодо означення теоретичного та практичного типів мислення. В контексті даної статті ми не будемо зупинятися на характеристиці усієї множинності підходів щодо аналізу цих типів, а зауважимо лише, що в той час як теоретичне мислення є спрямованим на вирішення суто розумових задач, то "практичне мислення є засобом вирішення конкретних специфічних проблем і задач, зокрема і тих, що виникають в процесі конкретної професійної діяльності [4, с. 15]. На наш погляд, доречно досліджувати мислення в залежності і від типів задач, які перед ним постають, і від видів діяльності, на які воно скероване. Адже в процесі різних видів діяльності комбінуються різні типи задач, деякі типи об'єднуються в групи, які можуть бути спільними для кількох видів діяльності. В подальшому такий комплексний підхід може полегшити вивчення психологічних особливостей тих чи інших професій.

Відповідно можемо стверджувати, що професійне мислення юриста варто в першу чергу розглядати крізь призму залучення до безпосередньої юридичної діяльності, практики, тобто того джерела, з якого юрист черпає необхідну інформацію для вирішення конкретних професійних задач. Це, тим не менше, не означає, що в ході практичної діяльності юрист застосовує лише практичне мислення, адже значна частина його дій в

процесі мислення буде основана на попередньо набутих теоретичних знаннях: принципах права, положеннях нормативно-правових актів (НПА) тощо. Такі знання, на думку С. Л. Рубінштейна, слугують відправною предметно-чуттєвою основою, яка не потребує зовнішньої дії, а сама є результатом розвитку думки [цит. за 4, с. 15]. Зрештою як теоретичне, так і практичне мислення скероване на одні і ті ж цілі (хоча і виконує різні функції), що дає змогу зробити наступний висновок: вчиненню конкретної зовнішньої юридичної дії передують певний симбіоз продуктів теоретичного та практичного мислення, що полягає у зіставленні наявних теоретичних знань чи ідей з досвідом практичного реагування на зовнішні чинники. Скажімо, після того як юрист-консультант вислуховує клієнта він, перш ніж дати початкову відповідь, аналізує почуту інформацію на предмет наявності в ній юридичних аспектів, які, в свою чергу, визначаються закріпленням певних норм у відповідних НПА. Встановивши такий зв'язок юрист може, наприклад, запропонувати клієнтові допомогу у складанні процесуального документу. При його складанні, знову ж таки, юрист керуватиметься як загальними вимогами до написання такого документа, так і певним досвідом здобутим раніше з практики (точні реквізити адресата, стиль викладу, порядок оформлення вимог, належність додатків тощо). Крім того, дія практичного мислення може проявлятися і в тому, який стиль юрист обере для співпраці з клієнтом, який метод розв'язання правової ситуації запропонує. Адже з теорії кожному юристові відомо як про судовий порядок розгляду справ так і про альтернативні способи вирішення спорів. І лише з тривалою практикою набувається вміння адекватно та професійно реагувати в кожній індивідуальній справі.

Проте мислення характеризують не лише за типами чи рівнями. Не буде помилковим твердження, що кожному з таких рівнів притаманна

▪ Професійне мислення юристів: теоретичні основи дослідження / М. Б. Цип'яшук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2011. – № 2(4) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11tmbtod.pdf>.

низка індивідуальних психометричних показників. В одному із досліджень І. Д. Пасічника "Психологічні характеристики індивідуального мислення" наведено наступні якості мислення: глибина думки, її послідовність, самостійність, критичність, швидкість та гнучкість [9, с. 6]. М. Й. Варій називає і таку індивідуально-психологічну властивість мислення, як його широту, тобто здатність "охопити широке коло питань, у творчому мисленні в різних галузях знання та практики" [7, с. 373].

Кожна з названих якостей є надзвичайно важливою в професійній роботі юриста, а отже – невід'ємним показником його мислення, тобто професійного практичного мислення юриста.

Так, глибина думки демонструє наскільки особа володіє вмінням проникати в суть проблеми, розкривати її причини, зв'язки з іншими явищами і т. і. Поверхневе мислення юриста призводить до того, що при дослідженні певної правової проблеми він може оминати важливі дані, упустити суттєву інформацію. Якщо мислительні дії юриста є послідовними, то це забезпечує здатність швидко та правильно встановлювати хронологію подій, їхній взаємозв'язок та розвиток, причинно-наслідкові зв'язки. Самостійність мислення необхідна при прийнятті юридично-значимих рішень, особливо в критичних ситуаціях, при вчиненні тих чи інших процесуальних дій тощо. Застосовуючи критичність мислення, юрист має змогу відносно об'єктивно оцінити власні та сторонні думки, визначити слабкі та сильні сторони ситуації, зважити власні сили та перспективи опонента. Зрештою, гнучкість та швидкість мислення є запорукою ефективного реагування в ситуації, що склалась. Якщо людина виявляє здатність фільтрувати інформацію та ідеї і, відповідно до нових висновків приймати нові, самостійні рішення, вона здатна сформувати власний професійний стиль, модель практичної

поведінки. В свою чергу, це забезпечує високу конкурентоспроможність такого професіонала на ринку послуг, в тому числі і юридичних.

Отже, в основі успішної професійної діяльності лежить сукупність певних психометричних показників, якостей мислення. Чим більше такі якості будуть розвинуті, тим більш професійно адаптованим буде юрист.

В контексті індивідуально-психологічних властивостей мислення варто також відзначити такі поняття як "аналітичний розум" та "творче мислення". На думку І. Д. Пасічника, рівень аналітичності розуму індивіда пояснюється різним рівнем співвідношення аналізу та синтезу в процесі осмислення сприйнятої інформації. Відповідно, схильність особи до глибокого аналізу об'єкта думки свідчить про наявність у неї саме аналітичного мислення. Творче мислення досліджувалось багатьма психологами (Е. Холмз, Дж. Гілфорд, С. Вітвицька, О.В. Акімова та ін.) і часто воно протиставляється критичному мисленню (В. А. Ницета). Тим не менше, це не означає, що творче мислення надто відрізняється від "інших видів продуктивного мислення" або є "таємничою чи паталогічною діяльністю" [6, с. 8]. Його домінуючою ознакою є застосування ефективнішої евристики при розв'язуванні задач, а отже – емоційно-психологічна стійкість, яка забезпечується впевненістю у собі та підвищеним рівнем самооцінки, що, в свою чергу, спричинене здатністю особи легше реагувати та приймати рішення, долати життєві перешкоди.

Таким чином, можемо зробити наступні висновки.

В сучасній психологічній науковій літературі відсутня модель професійного мислення юристів залучених до цивільно-правової сфери, а тому дослідження саме цієї категорії потребує глибоко та послідовного аналізу.

Мислительна діяльність, хоча і є внутрішньою формою активного відношення індивіда до світу, містить зовнішні компоненти, оскільки їй характерна інтеріоризація.

Мислення перебуває в тісному зв'язку з певними психологічними категоріями. Зокрема ми вважаємо, мислительна діяльність забезпечує послідовну, предметно скеровану дію мислення; від інтелекту прямо рівень розвитку мислення, в той час як мудрість є його своєрідним збалансованим елементом; професійне мислення є особливою формою, рівнем наочно-дійового мислення, який співвідноситься із повсякденним мисленням людини такою ж мірою як і повсякденна діяльність співвідноситься із професійною.

В залежності від виконуваних задач мислення поділяють на два основні види – теоретичне та практичне, при цьому, ці види є складовими єдиного інтелекту, і перш, ніж особа вчиняє певну дію, в її свідомості відбувається симбіоз попередньо набутих теоретичних та практичних знань.

Мислення, в тому числі і мислення юриста, характеризується цілою низкою індивідуально-психологічних якостей, серед яких: глибина та ширина думки, її послідовність, критичність мислення, самостійність, швидкість та гнучкість. Рівень розвитку цих якостей свідчить про рівень розвитку практичного мислення юриста, сформованість його індивідуального професійного стилю, здатності до прийняття виважених, мудрих рішень.

Список використаних джерел:

1. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 430 с.
2. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. – (Енциклопедія ерудита).
3. Пасічник І. Д. Психологія поетапного формування операційних структур систематизації / І. Д. Пасічник. – Острог : Видавництво "Острозька академія", 1997. – 188 с.
4. Акимова М. А. Психологическая диагностика / М. А. Акимова, В. Т. Козлова, Н. А. Ференс // Научно-методический и практический журнал. Специальный выпуск: Тест "Практическое мышление взрослых". – М. : Москва-Обнинск, Социальные науки, 2008. – №2. – 133 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский ; [главн. ред. А.В. Запорожец]. – М. : Педагогика, 1982-1984.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / Л. С. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989.
7. Варій М. Й. Загальна психологія: Підручник / М. Й. Варій. Для студентів психологічних і педагогічних спеціальностей. – 2-ге видан., випр. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
8. Holliday S. Wisdom: Explorations in adult competence / S. Holliday, M. Chandler // Contributions to Hum. Devel., 1986. – Vol. 17.
9. Пасічник І. Д. Психологічні характеристики індивідуального мислення. / І. Д. Пасічник // Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка". – Острог : Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2009. – Випуск 13. – С. 3-13.

Цип'яшук М. Б.

Професійне мислення юристів: теоретичні основи дослідження

В статті автор визначає професійне мислення юриста як особливу практично скеровану форму мислення індивіда, що визначається характером безпосередньої професійної діяльності. Професійне мислення формується на основі практичних та теоретичних розумових дій з притаманними йому індивідуально-психологічними властивостями, які в професійній діяльності забезпечують ефективність виконання тих чи інших задач

Ключові слова: мислення, мислительна діяльність, інтелект, мудрість, практичне мислення, теоретичне мислення, індивідуально-психологічні властивості мислення, індивідуальний професійний стиль

Цыпьяшук М. Б.

Профессиональное мышление юристов: теоретические основы исследования

В статье автор определяет профессиональное мышление как особенную практически направленную форму мышления индивида, что определяется характером непосредственной профессиональной деятельности. Профессиональное мышление формируется на основании практических и теоретических умственных действий с присущими ему индивидуально-психологическими свойствами, которые в профессиональной деятельности обеспечивают эффективность исполнения тех или иных задач

Ключевые слова: мышление, мыслительная деятельность, интелект, мудрость, практическое мышление, теоретическое мышление,

индивидуально-психологические свойства мышления, индивидуальный профессиональный стиль

Tsypiashchuk M. B.

Professional thinking of lawyers: theoretical bases of research

In the article the author defines professional thinking as a specific practically directed form of individual thinking which is predicated by the character of the actual professional activity. Professional thinking is formed on the bases of practical and theoretical mental acts, and is qualified by specific individual psychological properties, which serve to the effective solving of professional tasks

Key words: thinking, thinking (mental) activity, intellect, wisdom, practical thinking, theoretical thinking, individual psychological properties (qualities) of thinking, individual professional style